

Kuinka kasvatan lasta ilman väkivaltaa?

- Keskusteluryhmä somalinaisille

Nina Leskinen c14097 ja Veera

Vuorela c10895

Kehittämistehtävä, syksy 2012

Diakonia-ammattikorkeakoulu

Diak Etelä, Helsinki

Sosiaali- ja terveysalan

koulutusohjelma

Terveydenhoitaja (AMK)

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	3
2 ERI TAPOJA TUKEA LAPSEN TURVALLISTA KASVUA	5
2.1. Kasvatuspsykologiaa ja rajojen asettaminen lapselle	5
2.2 Somalialainen perhekulttuuri ja lastenkasvatus	7
2.3 Keskeinen lainsäädäntö.....	10
3 TERVEYDEN EDISTÄMINEN.....	12
4 KÄYTETTYJEN MENETELMIEN KUVAUS	13
4.1 Terveysviestintä.....	13
4.2 Ryhmänohjaus.....	14
6.1 Kohderyhmän kuvaus	16
6.2 Ryhmätilanteen valmistelu.....	16
6.3 Ryhmätilanteen toteutus	17
6.4 Arviointi.....	19
6.5 Eettisyys ja luotettavuus	20
7 POHDINTA	21
LÄHTEET	23
LIITE 1: Kutsulomake.....	25
LIITE 2: Palautelomake.....	27

1 JOHDANTO

Maahanmuuttajat elävät Suomessa ollessaan usein ikään kuin kahden kulttuurin välissä. Toinen on heidän kotimaan kulttuurinsa, missä perhe elää ja toinen ympäröivän asuinmaan kulttuuri. Kulttuurien sekoittuminen heijastuu koko heidän elämäänsä, mistä lasten kasvatus on niistä yksi keskeisimpiä asioita. Koska ympäröivän kulttuurin arvot ja tavat saattavat erota joskus vahvastikin synnyinmaan kulttuurin tavoista, voi vanhemmat kokea hämmennystä ja neuvottomuutta.

Kehittämistehtävämme päätarkoituksena oli pitää keskusteluryhmä pääkaupunkiseudulla asuville somalialaisäideille lasten kasvatuksesta ja perhe-elämästä. Ryhmän pitämisen tavoitteena on tarjota äideille keinoja lasten kasvattamiseen ilman fyysistä väkivaltaa. Tartuimme aiheeseen, joka oli noussut esille neuvolaterveydenhoitajan arjessa, kun maahanmuuttajaäidit olivat kyselleet vaihtoehtoisia keinoja lasten rajojen asettamiseen.

Somaliäitien yhtenä suurena huolenaiheena on huoli lapsista ja heidän turvallisuudestaan. Somaliassa vastuu lasten kasvatuksesta on jaettu aikuisten kesken ja yhteisöllisyyttä lisää yhteinen uskonto. Suomessa ollessa yhteys tällaiseen yhteisöön on katkennut, ja suomalaisessa yhteiskunnassa nähdään olevan monia erilaisia vaaroja. (Tiilikainen 2003, 179.) Vanhempien voi olla myös vaikea hyväksyä nuorten omaksuvan Suomen kulttuurin ajatusmalleja ja -tapoja. (Mohamed 2005, 20).

Teimme kehittämistehtävän toiminnallisen osuuden yhteistyössä Lapsen oikeus palveluun – hankeryhmän (LOP- hanke) kanssa. LOP -hankkeen tarkoituksena on hahmotella lapsiperhepalveluiden toimijoille yhteistä ehkäisevän työn toimintamallia. Hankkeen avulla pyritään tunnistamaan riskiolosuhteissa elävät lapset, luoda ennaltaehkäiseviä toimintamalleja lapsiperhepalveluiden käyttöön ja luoda näiden toteutumisen seurantaan varten arviointijärjestelmä sekä arvioida toteutetun työn vaikuttavuutta. (Sipola 2012.)

Eräs LOP -hankkeen jäsenistä teki erityisesti tiivistä yhteistyötä kanssamme auttaen muun muassa etukäteisvalmisteluissa sekä olemalla läsnä tapahtumapäivänä. Lisäksi taloudelliset kustannukset hoituivat LOP-hankkeen puolesta.

2 ERI TAPOJA TUKEA LAPSEN TURVALLISTA KASVUA

2.1. Kasvatuspsykologiaa ja rajojen asettaminen lapselle

Kasvatus voidaan käsittää käytännön toiminnan muotona, jonka tarkoitus on auttaa yksilön sopeutumista yhteisöön sekä tukea yhteisön säilymistä ja kehittymistä. Se on inhimillisen toiminnan muoto, joka toteutuu jokaisessa yhteisössä. Kasvatus on yksilöön kohdistuvaa vaikuttamista, joka tapahtuu yhteiskunnallisesti arvostettujen päämäärien mukaisesti. (Leino & Leino 1998, 7.)

Kasvatuspsykologia sijoittuu tieteenalana kasvatustieteen ja psykologian väliin. (Kuusinen & Vauras 2007, 8). Se tarkastelee psykologisia lainalaisuuksia, jotka ovat kasvatuksen, opetuksen ja oppimisen taustalla sekä kuinka niitä voisi soveltaa käytännössä (Peltonen 2004). Kasvatuspsykologia voidaan käsitteenä määritellä eri tavoin. Erään määritelmän mukaan se voidaan nähdä tutkimuksen alana, joka kasvatuksen ja opetuksen näkökulmasta tarkastelee yksilön ja hänen toimintansa piirteitä sekä näiden kehitystä elämänkaaren aikana. Lisäksi se kohdentuu tarkastelemaan kasvatukselle ja opetukselle merkityksellistä vuorovaikutusta. (Lehtinen, Kuusinen & Vauras 2007, 8–9.)

Jokaisessa yhteisössä ja perheessä on omat sääntönsä, jotka liittyvät muun muassa toisiin ihmisiin ja ympäristöön suhtautumiseen. Vanhempien tehtävänä on opettaa näitä elämän pelisääntöjä sekä valvoa niiden toteutumista. Tähän tehtävään tarvitaan rajojen asettamista ja kuria. (Kinnunen 2001, 140.)

Lapsi tarvitsee aikuista asettamaan rajoja, jotta hän oppisi mitkä asiat ovat oikein ja mitkä väärin. Lapsi kapinoo ja rikkoo totuttuja normeja, ja hän odottaa aikuisen valvovan ja määrittelevän mitkä asiat ovat sallittuja ja mitkä eivät. Asetettaessa rajoja aikuisen tulee varautua lapsen kapinointiin ja uhmakkuuteen. Oikeanlainen, nuoresta välittävä lujuus ei katkaise vanhemman ja lapsen välejä, vaan pikemminkin lujittaa sitä. Aikuisen tulee olla luja ja huolehtia sovittujen seurauksien toteutumisesta. (Kinnunen 2001, 92–93.)

Lapsi odottaa kokeneemman ja osaavamman vanhemman hoitavan asioita silloin, kun hänestä itsestä ei siihen ole. Lapsi kokee turvattomuutta, ja hakee turvaa aikuisesta. Mikäli hän ei sitä saa, hän alkaa testata vanhempien rajoja käyttäytymällä provosoivasti. Jos niitä ei provosoitumisesta huolimatta löydy, lapsi tehostaa käyttäytymistään tai luo itse oman turvallisuusstrategiansa. Lapsella täytyy olla luottamus siitä, että asiat ovat järjestyksessä. Toisaalta hän epäilee omaa osaamistaan, mutta on samalla vihainen vanhemmilleen siitä, etteivät he hoida omaa tehtäväänsä. (Sinkkonen 2008, 142.)

Vanhemman ei tule ohittaa lapsen kiukkua, vaan merkityksellistä on, kuinka hän suhtautuu siihen. Raivoava lapsi odottaa, että vanhemmat hyväksyisivät hänet vihaisenakin ja että hänen vihanpurkauksensa ei tuhoaisi mitään. Ei ole tarkoitus, että vanhempien tulisi pysyä rauhallisina, vaan että he eivät joutuisi suunniltaan, esimerkiksi raivostuisi liiallisesti tai käyttäisi väkivaltaa kurittaessaan lapsiaan. (Sinkkonen 2008, 142–143.)

Lapsen tehdessä toistuvasti väärin, rangaistuksena voi olla esimerkiksi se, ettei hän sillä viikolla saa viikkorahaa, karkkia tai jotain muuta kivaa, jota hän on tottunut saamaan. Häneltä voi myös kieltää muun muassa hänen lempitelevisio-ohjelman katsomisen ja laittaa hänet siksi aikaa miettimään tekoaan yksin johonkin huoneeseen. Mikäli lapsen rikkomus on ollut vakavampi, voi hänelle määrätä kotiarestia. Kun vanhempi ei itse käytä väkivaltaa kurituskeinona, lapsikin oppii väkivallattomia ristiriitojen ratkaisumenetelmiä. (Väestöliitto i.a, 7.)

Joissakin perheissä on koettu hyvänä perheen yhteisten pelisääntöjen luominen nk. perheneuvotteluissa. Tällöin kaikki perheenjäsenet ovat luomassa yhteisiä perheen pelisääntöjä. Puheenaiheeksi otetaan yksi asia kerrallaan, esimerkiksi kielenkäyttö perheessä, karkin ostaminen tai omien tavaroiden jättäminen ympäri kotia. Kaikki osallistuvat ehdotusten keksimiseen, niiden pohdintaan ja parhaiden valintojen ratkaisuun. Valittua ratkaisua voidaan kokeilla tietyn aikaa, minkä jälkeen yhdessä keskustellaan sen toimivuudesta ja sopivuudesta. Perheenjäsenet miettivät yhdessä, mitä sovitun säännön rikkomisesta seuraa. On havaittu, että lasten keksimät rangaistukset ovat toisinaan olleet ankarampia verrattuna vanhempien keksimiin. (Kinnunen 2001, 141–142.)

Kun joku perheenjäsenistä rikkoo sääntöä, muistutetaan häntä yhdessä sovituista säännöistä. Tätä kautta lapsi oppii syyn ja seurauksen lakia ja vastuun merkitystä. Perheneuvottelut vaikuttavat myös perheen ilmapiiriin. Ne auttavat myös vanhempia rajojen asettamisessa sekä vähentävät kohtuuttomien rangaistusten antamista. (Kinnunen 2001, 142.)

Lapselle voidaan antaa päätösvalta niissä asioissa, joissa hän kykenee sen tekemään. Esimerkiksi hän voi valita aamulla minkä värisen paidan hän aamulla pukee kouluun tai syökö hän aamupalaksi ruis- vai kauraleipää, jos tarjolla on molempia. Suuremmissa kysymyksissä ja valintatilanteissa päätösvalta tulee olla aikuisella, jolla on enemmän kykyjä päätöksen tekemiseen. (Sinkkonen 2008, 147.)

Yhtenä kasvatuskeinona on nähtävissä raivoavan lapsen suostuttelua joillakin makeisilla, herkuilla tai lupauksilla. Tämäntyyppinen jatkuva palkitseminen huonosta käyttäytymisestä vaikuttaa lapsen moraalien ja sisäisten hallintakeinojen kehittymiseen. (Sinkkonen 2008, 149.) Lasta tulisi kannustaa silloin, kun hän käyttäytyy hyvin ja tekee oikeantyyppisiä tekoja. Lapselle on hyvä selittää, miksi jotkin asiat ovat oikeita ja toiset vääriä, sillä usein asioiden selittäminen ja pyytäminen toimivat paremmin kuin käskeminen. Pienille lapsille säännöistä tulee muistuttaa useammin. Vanhempien on hyvä kuitenkin muistaa, että merkittävin malli hyvästä käyttäytymisestä lapselle on hänen vanhempansa ja läheisimmät aikuiset. (Väestöliitto i.a, 6.)

2.2 Somalialainen perhekulttuuri ja lastenkasvatus

”Leiki lasten kanssa, kunnes he tulevat seitsemänvuotiaiksi, kasvata heitä heidän ollessaan seitsemän ja neljäntoista ikävuoden välillä, ja ole heidän ystävänsä, kun heidän ikänsä on neljästätoista kahteenkymmeneen yhteensä.” Tätä profeetta Muhammadin ohjetta käytetään usein islaminuskoisten keskuudessa kasvatusohjeena. (Muhammed 2011, 162.) Islamin uskon mukaan lapset ovat Allahin lahja (Tiilikainen 2003, 178) ja lasten hyvinvoinnista

huolehtiminen on yksi aikuisten tärkeimmistä tehtävistä (Muhammed 2011, 162).

Somaliassa perheen isän tehtävänä perinteisesti on huolehtia kodin ulkopuolisista asioista, esimerkiksi työssä käynnistä. Äidit huolehtivat kodin sisäisistä asioista, esimerkiksi lastenhoidosta ja kotitöistä. Molemmat vanhemmat osallistuvat uskontoon kuuluvien tapojen ja arvojen opetukseen lapsilleen. Syystä tai toisesta, Suomessa somaliäidit tekevät aikaisempiin vuosiin verrattuna toisiaan kaksinkertaisen työn; heidän vastuullaan on huolehtia myös miesten töistä. (Mohamed 2005, 19–20.)

Somalilasten kasvatusta eriytyy jo varhaisesta iästä alkaen sukupuolen mukaan. Esimerkiksi tytöille opetetaan erityisesti naiseuteen ja äitiyteen liittyviä asioita sekä kodinhoitoa. Vauvoihin ja pieniin lapsiin kohdistuu usein ihastelua, mutta vanhemmat lapset aiheuttavat vanhemmilleen myös huolia. (Tiilikainen 2003, 178–179.)

Somaliassa lastenkasvatus on sallivampi kuin Suomessa, ja tytöt ja pojat kasvatetaan tasa-arvoisesti. Suomessa tapahtuneeseen kasvatuserityksien muutokseen ovat vaikuttaneet islamiin liittyvien käsitysten ja tulkintojen muuttuminen. Uskontoa tulkitaan aiempaa tiukemmin, mikä vaikuttaa muun muassa harrastusten rajoittamiseen. Vanhempien voi olla myös vaikea hyväksyä nuorten omaksuvan Suomen kulttuurin ajatusmalleja ja -tapoja. (Mohamed 2005, 19–20.)

Somalivanhemmat kokevat Suomessa auktoriteettiaseman puuttumisen suhteessa lapsiinsa. Lasten käyttäytyminen ja kyvyttömyys kantaa vastuuta niin perheessä, somaliyhteisössä kuin suomalaisessa yhteiskunnassakin tuottavat usein pettymyksen. Vanhemmat voivat kokea, ettei heillä ole riittävästi aikaa, resursseja ja voimavaroja kasvattaa lapsiaan niin kuin he haluaisivat, mikä voi tuoda riittämättömyyden tunteen kasvattajana ja vanhempana. Lisäksi Suomessa kasvatustuon koetaan olevan enemmän biologisten vanhempien ja viranomaisten tehtävänä, kun se Somaliassa on koko yhteisön tehtävä. (Tiilikainen 2003, 181.)

Somalialaisnuorilla voi olla Suomessa asuessaan riski syrjäytyä niin suomalaisesta kuin somalialaisestakin yhteisöstä. Heillä ei välttämättä ole riittävän vahvoja verkostoja ja kanavia vaikuttaa omilla mielipiteillään tai tuoda julki tarpeitaan tai ongelmiaan. Mahdollisissa ongelmatilanteissa heidän voi olla hankala löytää aikuisia henkilöitä, jotka hyväksyisivät ja tukisivat heitä. (Mohamed 2005, 20.)

Somaliäidit ovat toisinaan uusien tilanteiden kohdatessa neuvottomia, ja he toivoisivat konkreettista tukea äitiyteen (Tiilikainen 2003, 182). Lasten fyysinen rankaiseminen on Suomen lainsäädännön mukaan kiellettyä (Rikoslaki 1889). Pahoinpitelytapauksissa lapsi voidaan huostaanottaa vanhemmiltaan ja sijoittaa lastenkotiin. Somalivanhemmat ovat kokeneet lastensuojeluviranomaiset uhkana, ja että viranomaiset kuuntelevat enemmän lapsia kuin vanhempia. (Tiilikainen 2003, 182.) Somaliäidit ovat pohtineet myös rajojen asettamisen vaikeutta. Jos Suomessa ei saa käyttää ruumiillista kuritusta kasvatukseen, mitä keinoja heillä on käytettävissä? (Tiilikainen 2005, 19.)

Somalivanhemmat ajattelevat, että mikäli lapsi on rauhallinen ja tottelee, ei kuritusta tarvita. Mutta mikäli lapsi tekee väärin, on kurituksen anto rangaistuksena paikallaan. Esimerkiksi jos lapsi tekee väärin tai ei halua mennä kouluun, pitää lasta kurittaa. Tätä kautta hänelle opetetaan mitkä asiat ovat oikein ja mitkä väärin. Mutta Suomessa somalivanhemmat eivät voi kurittaa lapsiaan, minkä vuoksi he ovat voimattomia ja heikkoja kasvattaessaan lapsiaan, sillä pelkkä puhe ei useinkaan auta. (Tiilikainen 2003, 182.)

Suomalaiset ja somalialaiset kasvatuseriaatteet nähdään erilaisina. Somalivanhemmat ajattelevat, että mikäli lapsi on jo "kasvanut vinoon" tai joutunut jo lastenkotiin, mitään ei ole enää tehtävissä. Silloin lapsi on jo menetetty. Jotkin vanhemmista toivoisivat voivansa muuttaa Somaliaan tai johonkin arabimaahan kun lapset kasvavat ja aloittavat koulun. Tai mikäli lapset käyttäytyvät huonosti, heidät voisi lähettää jonnekin muualla saamaan kunnollisen islamilaisen kasvatuksen. Mikäli lapset käyttäytyivät Somaliassa huonosti, heidät lähetettiin vähäksi aikaa sukulaisten luo, ja kun he olivat rauhoittuneet, palasivat takaisin kotiin. (Tiilikainen 2003, 183.)

Lapsen kasvatusta Suomessa nähdään haasteellisena. On eri asia elää aikuisena Suomessa, sillä aikuinen tietää jo, mikä on hyvää. Mutta lasta on hankalampi kasvattaa islamin uskoon. (Tiilikainen 2003, 184.)

2.3 Keskeinen lainsäädäntö

Suomen lainsäädännön mukaan jokaisella lapsella on oikeus hyvään hoitoon ja kasvatukseen sekä lapsen ikä ja kehitystaso huomioonottaen tarpeelliseen valvontaan ja huolenpitoon. Lapselle on pyrittävä tarjoamaan turvallinen ja virikkeellinen kasvuympäristö. Kasvatettaessa lasta hänelle on annettava ymmärtämystä, turvaa ja hellyyttä eikä häntä saa alistaa, kurittaa ruumiillisesti tai muulla tavoin loukkaavasti. (Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 1983.)

Vuonna 1991 Suomessa tuli voimaan YK:n lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus. Se on erityinen lasten ihmisoikeussopimus, joka hyväksyttiin YK:n yleiskokouksessa vuonna 1989. Lapsen oikeuksien sopimus koskee pääsääntöisesti kaikkia alle 18-vuotiaita henkilöitä. Siinä muistutetaan vuonna 1959 Yhdistyneiden Kansakuntien hyväksymän lapsen oikeuksien julistuksen sanoin, että ”lapsi ruumiillisen ja henkisen kypsyttömyytensä vuoksi tarvitsee erityistä suojelua ja huolenpitoa, siihen luettuna asianmukainen hoito sekä ennen syntymää että sen jälkeen”. (Suomen Unicef i.a.)

Lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus velvoittaa sosiaalihuollon, hallintoviranomaiset, tuomioistuimet ja lainsäädäntöelimet huomioimaan lapsen etu heitä koskevissa toiminnoissa. Lapselle tulee pyrkiä takaamaan hänen hyvinvoinnilleen välttämätön suojelu ja huolenpito sekä tarvittaessa sopimusvaltioiden tulee ryhtyä tarvittaviin toimiin, jotka sopimuksessa mainitut oikeudet toteutuisivat. (Humppi & Ellonen 2010, 24; Suomen Unicef i.a.) Sopimuksen hyväksyneet valtiot ovat velvoitettuja kaikin asianmukaisin lainsäädännöllisin, hallinnollisin, sosiaalisin ja koulutuksellisin toimin suojelemaan lasta kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkiseltä väkivallalta,

vahingoittamiselta, pahoinpitelyiltä, laiminlyönneiltä, välinpitämättömältä tai huonolta kohtelulta sekä hyväksikäytöltä (Suomen Unicef i.a.).

Henkilö, joka aiheuttaa toiselle ruumiillista väkivaltaa, vahingoittaa toisen terveyttä, aiheuttaa toiselle kipua tai saattaa toisen tiedostamattomaan tai vastaavaan tilaan, syyllistyy pahoinpitelyyn. Mikäli henkilö aiheuttaa toiselle vaikean ruumiinvamman, vakavan sairauden tai hengenvaarallisen tilan, tekee rikoksen erityisen julmalla tavalla tai käyttää rikosta tehdessään ampuma- tai teräasetta tai muuta hengenvaarallista välinettä, syyllistyy törkeään pahoinpitelyyn. Lisäksi teon tulee olla kokonaisuutena arvostellen törkeä. Heitteille panosta tuomitaan henkilö, joka saattaa toisen avuttomaan tilaan tai jättää vastaavanlaiseen tilanteeseen henkilön, josta on velvollinen huolehtimaan. (Rikoslaki1889.)

Sosiaali- ja terveydenhuollon toimihenkilöt ovat veloitettuja tekemään lastensuojeluilmoituksen, mikäli he tehtävässä toimiessaan ovat saaneet tietää lapsen hoidon ja huolenpidon tarpeen, kehitystä vaarantavien olosuhteiden tai oman käyttäytymisen vaativan lastensuojelun tarpeen selvittämistä (Laki lastensuojelusta 2007). Terveystenhoitohenkilökunta on lisäksi veloitettu noudattamaan salassapitosäännöksiä (Humppi & Ellonen 2010, 197). Potilaslain (1992) mukaan potilaasta ei saa antaa luvatta tietoja, jotka ovat tulleet terveydenhuoltohenkilökunnan tietoisuuteen heidän asemansa tai tehtävänsä perusteella. Tietyissä törkeissä väkivaltaepäilyissä terveydenhuoltohenkilökunnalla on kuitenkin todistamisvelvollisuus esitutkinnassa tai oikeudessa (Humppi & Ellonen 2010, 50–51.)

3 TERVEYDEN EDISTÄMINEN

Terveyttä voidaan määritellä monella eri tavalla ja jokaisella ihmisellä on oma näkemyksensä siihen, mitä terveys on. Platonin terveyden määritelmän mukaan terveen ihmisen elämää ohjaa sielun korkein, harkitseva osa eli järki. Jos sielun alin, eläimellinen osa ottaa vallan, elämä muuttuu epäterveeksi. (Pihlström, Sami 2002, 18.)

Terveyden edistäminen on yksilöön, väestöön, yhteisöihin ja elinympäristöön kohdistuvaa toimintaa, jonka tavoitteena on terveyden, työ- ja toimintakyvyn ylläpitäminen ja parantaminen. Terveyden edistämällä pyritään myös vaikuttamaan terveyden taustatekijöihin, ehkäisemään sairauksia ja tapaturmia, vahvistaa mielenterveyttä, sekä kaventaa väestöryhmien välisiä terveyseroja sekä kohdentaa voimavaroja terveyttä edistävällä tavalla (Laki terveydenhuollosta 2010.)

Terveyden edistäminen on toimintaa, jonka tarkoituksena on parantaa ihmisten mahdollisuuksia tukea oman ja ympäristönsä terveyden huolehtimisessa. Terveyden edistäminen on myös terveyden edellytysten parantamista yksilön, yhteisön ja yhteiskunnan kannalta. (Vertio 2003, 29.)

Suomalaisten lasten terveys on kansainvälisessä vertailussa yleisesti ottaen hyvä. Erityistä tukea tarvitsevat ne perheet, joiden elämässä esiintyy suurempia ongelmia kuten päihdeongelmia, perheväkivaltaa tai mielenterveysongelmia. Myös ne perheet joilla ei ole omaa tukiverkostoa lapsen hoidon ja kasvatuksen avustamiseksi tarvitsevat erityistä tukea. Maahanmuuttajaperheiden neuvonnassa on hyvä olla kulttuurista tuntemusta ja vuorovaikutustaitoja yhteisen kielen puuttuessa. Lasten ja lapsiperheiden terveyden edistämiseksi ovat Suomessa avainasemassa neuvolat. Tavoitteena on vanhemmuuden tukeminen sekä koko perheen terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen. (Koponen 2002, 94–95.

4 KÄYTETTYJEN MENETELMIEN KUVAUS

4.1 Terveysviestintä

Maailman terveysjärjestön WHO:n mukaan terveysviestintä on ensisijaisesti positiivista terveyteen vaikuttamista. Terveysviestintä on yksi keskeisimmistä keinoista välittää ihmisille terveystietoa ja pitää yllä julkista keskustelua tärkeistä terveyskysymyksistä. Välittämisessä voidaan käyttää kaikkia joukkoviestinnän muotoja. (Torkkola 2002, 5–6.)

Terveysviestintä voidaan käsittää yksilön tai ryhmän terveyden edistämisen välineenä, terveydenhuollon sisäisenä vuorovaikutusprosessina tai laajemmin kulttuurisena ja yhteiskunnallisena prosessina. (Torkkola 2002, 10–11.)

Yksilöllisessä terveysviestinnässä asiakkaalla on oikeus saada ymmärrettävää tietoa omasta terveydentilastaan, hoidon merkityksestä, eri vaihtoehdoista ja niiden vaikutuksesta terveyteen. Tiedon antaminen yksinään ei riitä vaan on tärkeä varmistaa että asiakas on ymmärtänyt sen sisällön. (Sukula 2002, 20.)

On todettu, että terveyskasvatuksellinen viesti tavoittaa lähinnä ne, jotka ovat jo ennestään kiinnostuneet aiheesta tai samaa mieltä viestin sisällöstä. Terveysviestinnän varsinainen kohderyhmä ei reagoi ilman mielenkiintoa aiheeseen. Tällaisessa tilanteessa on hyvä lähestyä asiakkaan terveystilannetta jakamalla tietoa persoonattomasti esimerkiksi: ”Toiset asiakkaat ovat pitäneet hyvänä...” Näin asiakas säilyttää kasvonsa ja ottaa tiedon myönteisemmin vastaan. Tasa- arvoista yhteistyötä painottava lähestymistapa lisää luottamusta ja vahvistaa asiakkaan positiivista mielikuvaa asiantuntijoista. (Sukula 2002, 20–21.)

4.2 Ryhmänohjaus

Vuorovaikutteisen ryhmänohjauksen perusta saavutetaan ryhmänohjaajan ammattitaidon, itseluottamuksen, luotettavuuden ja uskottavuuden avulla. Toimiva ja uskottava luottamus saadaan aikaan olemalla läheinen, kannustava ja tasapuolinen kaikkia ryhmän jäseniä kohtaan. Uskottavuus ei ole vain luontainen kyky vaan sen eteen on tehtävä paljon töitä. Ryhmänohjaaja on toiminnan malli, jota tarkkaillaan ja jonka sen vuoksi olisi hyvä olla aina hyvänä esimerkkinä. Ryhmänohjaajalle on hyväksi olla myös aidosti kiinnostunut kaikista ryhmän jäsenistä. (Innanen 2011, 8, 10.)

Ryhmälle on hyödyllistä saada luotua myönteinen toimintakulttuuri, mikä lähtee käyntiin sopimalla yhteiset pelisäännöt. Näin kaikille osallistujille on selvillä ne raamit, joiden sisällä pyritään toimimaan. Tämän kautta myös työrauha ja ryhmänohjattavuus paranevat. (Innanen 2011, 8, 10.)

5 TARKOITUS JA TAVOITTEET

Kehittämistehtävän tarkoituksena on pitää keskusteluryhmä pääkaupunkiseudulla asuville somalialaisäideille lasten kasvatuksesta ilman väkivaltaa. Tavoitteena on, että väkivallan käyttö lasten kasvatuksessa vähenisi. Yksi lapsen perusoikeuksista on oikeus hyvään ja väkivallattomaan elämään (YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista). Tavoitteena on tuoda esille menetelmiä ja keinoja, joiden avulla lasta voi kasvattaa ilman väkivaltaa.

Päätavoitteemme ovat:

1. Vähentää väkivallan käyttöä kasvatukseen.
2. Esittää väkivallattomia ja rakentavia kasvatukseen keinoja ryhmään osallistuville joita he voivat soveltaa käytännössä
3. Saada harjoitusta ryhmätilanteen valmistelusta, ryhmänohjauksesta ja tulkin kanssa työskentelystä.

6 TOTEUTUKSEN KUVAUS

6.1 Kohderyhmän kuvaus

Päädyimme järjestämään ryhmätilanteen somalinaisille muutamasta syystä; ryhmämme halusi kohdentaa kehittämistehtävän maahanmuuttajiin, koska ryhmästäme kolme on maahanmuuttajataustaista. Somalia maana kohdentui sen vuoksi, että tulkkauksen vuoksi piti rajata ryhmä yhteen kieleen ja heitä on Suomessa verrattaen paljon. Naiset ja äidit kohderyhmänä muodostui aiheittemme ja kontaktimahdollisuuksien vuoksi. Yhden ryhmäläisemme neuvolaharjoittelun ohjaaja, joka on myös yksi LOP- hankkeen jäsenistä, auttoi meitä kutsuttavien yhteystietojen saamisessa.

6.2 Ryhmätilanteen valmistelu

Toteutimme ryhmätilanteen toisen kolmen hengen pienryhmän kanssa. Heidän aiheensa käsitteli naisiin kohdistuvaa väkivaltaa. Ryhmätilanteen suunnittelussa ja toteutuksessa teimme heidän kanssaan tiivistä yhteistyötä.

Ryhmätilanteen toteutuksen suunnittelu käynnistyi kun kävimme esittelemässä aiheitamme Lapsen oikeus palveluun -hankeryhmälle (LOP-hanke). LOP - hankkeen tarkoituksena on hahmotella lapsiperhepalveluiden toimijoille yhteistä ehkäisevän työn toimintamallia. Hankkeen avulla pyritään tunnistamaan riskiolosuhteissa elävät lapset, luoda ennaltaehkäiseviä toimintamalleja lapsiperhepalveluiden käyttöön ja luoda näiden toteutumisen seuranta varten arviointijärjestelmä sekä arvioida toteutetun työn vaikuttavuutta. (Sipola 2012.) Yhteyshenkilömme LOP- hankkeesta teki erityisesti tiivistä yhteistyötä kanssamme auttaen muun muassa etukäteisvalmisteluissa sekä olemalla läsnä tapahtumapäivänä. Lisäksi taloudelliset kustannukset hoituivat LOP-hankkeen puolesta.

Varasimme ryhmätilanteen toteutukselle tilan, joka oli lähellä kohderyhmän asuinpaikkaa. Tämän kautta kutsuttujen oli helppo saapua paikalle, kun paikka sijaitsi lähellä heidän kotiaan. Tarjosimme kutsutuille kahvia, teetä ja pullia, joiden käytännön järjestelyt hoituivat vuokratun tilan työntekijöiden puolesta. Kohderyhmän puhuessa somaliaa, tilasimme paikalle myös tulkin.

Lähetimme kutsut yhteensä 13 henkilölle (LIITE 1). Kirjoitimme kutsut sekä suomeksi että somaliaksi, sillä kaikki kutsun saaneista eivät osaa suomea. Apua kutsujen kääntämiseen somaliankielelle saimme somalin ja suomen kielen taitoiselta henkilöltä. Kutsuissa oli maininta, että kutsutut voisivat ottaa mukaan yhden tuttavansa, mikä vuoksi varsinaisen osanottajamäärän arvioiminen muodostui haastavaksi. Oletettavaa oli, että kaikki kutsutuista eivät saapuisi paikalle, mutta jos suurin osa olisi ottanut yhden tuttavansa mukaan, osanottajien määrä olisi voinut nousta kaksinkertaiseksi kutsuttujen määrään verrattuna.

6.3 Ryhmätilanteen toteutus

Toteutimme ryhmätilanteen Matinkylän asukastalossa, mistä oli varattu meille tila kahden tunnin ajaksi. Myös somalinkielen tulkki oli varattu kahdeksi tunniksi. Ryhmätilanteeseen osallistui myös yhteyshenkilömme LOP- hankkeesta.

Kulttuuritaustasta johtuvista aikakäsityksestä johtuen olimme laittaneet kutsuissa ryhmän alkamiskellonajaksi 15 minuuttia ennen ryhmän alkua. Kutsutuista paikalle saapui yhteensä viisi naista. Heistä kolmella oli lapsi mukana. Olimme varautuneet, että toinen ryhmä hoitaa lapsia sillä aikaa kun toinen on esitysvuorossa, mutta tarvetta lastenhoidolle ei ollut.

Ryhmätilanne alkoi itsemme esittelyllä ja kahvitelulla, jonka LOP- hanke oli kustantanut. LOP- hankkeen terveydenhoitaja esitti myös ryhmäläisille toiveen siitä, että aiheiden arkaluontoisuuden vuoksi ryhmän sisällä toimisi vaitiolovelvollisuuden ajatus. Tämä toive koski mahdollisia omien

väkivaltakokemusten esiinnousua ryhmäläisten keskuudessa. Muuta esiteltävää tietoa ja sisältöä toivoimme jaettavan mielellään eteenpäin.

Ensimmäisen ryhmän aiheena oli naisten ja miesten välisen tasa-arvon kehitys Suomessa ja lähisuuhdeväkivalta ja meidän ryhmän aiheenamme oli perhe-elämä ja lasten kasvatus. Yhdellä naisista ei ollut lapsia ja hän poistui ryhmien vaihdoksen aikana. Koska palautelaput täytettiin vasta tapahtuman lopussa, häneltä jäi se täyttämättä.

Aika oli jaettu puoliksi ryhmien kesken. Olimme varanneet niin sanottuun teoriaosuuteen noin puolen tunnin ajan ja keskusteluun noin 15 minuuttia. Ryhmätilanteessa kysymyksiä kuitenkin nousi teoriaosuuden aikana joten tuokio eteni vuorottelemalla keskustelun ja teoriatiedon välillä Ryhmäläiset olivat hyvin aktiivisia kyselemään ja keskustelemaan, joten huolta hiljaisista hetkistä ei tullut. Jos keskustelu ei olisi ottanut tuulta alleen, olisimme yrittäneet aktivoita ryhmäläisiä kysymyksillä.

Ryhmätilanne sujui kaiken kaikkiaan mukavasti. Uutta meille molemmille oli tulkin kanssa työskentely, mistä oli hyvä saada kokemusta. Tulkin kanssa työskentelystä opimme muun muassa että tulkkauksessa katse tulee olla pääosin asiakkaassa, ei tulkissa, tekstiä saa tulla mielellään vain enintään lause kerrallaan ja tekstin on hyvä olla mahdollisimman käytännönläheistä ja yksinkertaista.

Tarkoituksenamme ei ollut tehdä ryhmätilanteesta opetushenkistä vaan toivoimme ryhmän olevan enemmän keskustelupainotteinen. Tämä toteutuikin mielestämme hienosti, sillä kaikki ryhmän jäsenet osallistuivat keskusteluun aktiivisesti ja tasapuolisesti. Aiheemme tuntuivat koskettavan naisia ja ne herättivät myös paljon kysymyksiä. Esimerkkinä kysymyksistä: Miten toimia kiukuttelevan 2-vuotiaan kanssa? Onko lahjonta (esimerkiksi karkin ostaminen) hyvä kasvatuskeino?

6.4 Arviointi

Keräsimme palautteen ryhmään osallistuneilta kyselylomakkeilla (LIITE 2). Kyselylomakkeessa oli kolme yksinkertaista kysymystä, jotka käsittelivät molempien pienryhmien osuutta. Vastausvaihtoehtoina oli kolme erilaista hymiötä, joista vastaajat saivat ympyröidä lähempänä omaa kokemustaan olevan hymiön. Kysymykset olivat suomeksi, jotka tulkki palautetta kerätessämme käänsi somalian kielelle. Ryhmätilanteen päättymisen jälkeen myös tulkki täytti samanlaisen palautelomakkeen. Lisäksi saimme suullista palautetta sekä ryhmän jäseniltä, että ryhmän järjestämiseen osallistuneelta LOP-hankkeen jäseneltä.

Ryhmältä saatu palaute oli positiivista. Kaikki merkinnöistä oli joko 1 tai 2 vaihtoehtoa eli hymynaamaa tai neutraalia. Myös osallistujilta saatu suullinen palaute oli positiivista. Eräs ryhmäläinen oli kiinnostunut tietämään miksi ryhmä pidettiin juuri somalinaisille ja miksi näistä aiheista.

LOP-hankkeen jäseneltä saadun palautteen mukaan ryhmän osanottajat muodostivat meille hyvän ja helpon ryhmän. Keskustelu oli soljuvaa ja jokainen osanottaja osallistui siihen. Positiivista oli, että meidän viiden hengen opiskelijan joukossa oli kolme maahanmuuttajataustaista, sillä on eri asia kun maahanmuuttaja puhuu maahanmuuttajalle.

Jatkossa meidän tulisi kiinnittää enemmän huomiota tulkin kautta tapahtuvaan kommunikointiin. Tulkki on ääni, joka puhuu toisella kielellä niitä sanoja, joita itse sanoo, mutta oma katsekontakti tulee pysyä niissä ihmisissä, joille ryhmä on suunnattu. Lisäksi maahanmuuttajille puhuttaessa huomiota tulee kiinnittää terminologiaan ja sen käyttöön. Puhutun kielen tulee olla mahdollisimman yksinkertaista ja helposti ymmärrettävää.

6.5 Eettisyys ja luotettavuus

Ryhmätilanteemme alussa LOP- hankkeen jäsen muistutti osallistujia että kaikki ryhmän sisällä esille tulevat henkilökohtaiset asiat ovat luottamuksellisia. Myöhemmin antamassaan palautteessa hän mainitsi vielä että luottamuksellisuutta on painotettava hyvin, jotta kaikki jäsenet sen todella ymmärtävät. On hyvä kertoa, että ryhmänvetäjinä ja tulevina terveydenhoitajina myös meillä oli vaitiolovelvollisuus, eikä ryhmäläisten henkilöllisyys tule ilmi työmme aikana jos he eivät sitä halua. Ryhmän aikana LOP- hankkeen yhteyshenkilö kysyi lupaa valokuvien ottamiseen. Yhtä lukuun ottamatta kaikki osanottajat suostuivat. Valokuvia ei ole tarkoitus laittaa yleiseen levitykseen.

Aiheemme olivat arkaluontoisia ja sen vuoksi myös meidän ryhmän vetäjinä oli tietyllä tavalla henkisesti valmistauduttava mahdollisesti esiin nouseviin ryhmän jäsenten henkilökohtaisiin kokemuksiin. Keskustelimme asiasta LOP- hanke tiimin tapaamisessa ja sovimme ryhmäämme osallistuvan yhteyshenkilön kanssa, että hän ohjaa mahdolliset jatkoapua tarvitsevat eteenpäin. Neuvolassa työskentelevänä terveydenhoitajana hänellä oli tietoa tällä saralla auttavista tahoista. Esille ei kuitenkaan tällä kertaa noussut omia tai lapsiin kohdistuvia väkivaltakokemuksia.

7 POHDINTA

Työmme päätavoitteena oli pitää keskusteluryhmä somaliäideille aiheena perhe-elämä ja lasten kasvatusta. Ryhmän pitämisen tavoitteena oli antaa esimerkkejä eri kasvatustavoista, jotka ovat lapsen ja vanhemman kannalta rakentavia ja terveellisiä. Tarkoituksena oli myös saada osallistujien keskuudessa aikaiseksi keskustelua, joka osaltaan auttaisi ryhmäläisiä omaksumaan tietoa ja muistamaan puhuttavat asiat myöhemminkin. Olikin ilahduttavaa huomata kuinka kaikki ryhmän jäsenet toivat esille omia mielipiteitä ja kokemuksiaan lasten kasvatuksesta. Vaikka ryhmä oli kooltaan aika pieni, se ei mielestämme haitannut, sillä nyt kaikki saivat ainakin tuotua oman äänensä kuuluville.

Ryhmätuokion aikana toteutui hyvin vuorovaikutteinen tiedonvaihto. Samalla kun me annoimme osaltamme keräämäämme tietoa, saimme myös tietoa äideiltä. Oli kiinnostavaa saada tutustua somalikultuurin edustajiin ja heidän ajatusmaailmaansa. Suurimmalla osalla heistä oli useampi lapsi, joten kokemusta lapsenkasvatuksesta löytyi runsaasti. Kiinnostavaa oli myös todeta, kuinka erilaisia näkemyksiä saman kulttuurin edustajilla lastenkasvatukseen ja esimerkiksi uskontoon liittyvissä asioissa oli.

Työmme teoriaosuuden aloitimme kokoamalla ensin tarvittavaa tietoa ryhmätuokiota varten. Keskityimme siis ensin lastenkasvatuksellisen- ja psykologisen tiedon opiskelemiseen ja jatkoimme tuokion jälkeen tiedon keräämistä ja ryhmätuokion kokemusten kokoamista.

Opimme kehittämistehtävän myötä ymmärtämään eri kulttuurista tulleiden ajatuksia ja tapoja lastenkasvatukseen, perhe-elämään ja tasa-arvoon liittyvissä asioissa. Tehtävää tehdessä tulimme myös pohtineeksi paljon lastenkasvatukseen liittyviä uskomuksia ja siitä, miten kasvatustavat voivat vaihdella suurestikin eri kulttuureiden välillä. Somaliassa perinteinen kasvatustapa on yhteisöllinen ja tyttöjen ja poikien kasvatusta eroaa toisistaan jo varhaisessa vaiheessa. Tukiverkoston puuttuminen voi olla yhteisölliseen

elämään tottuneelle vaikea asia ja tuoda sen vuoksi hämmennystä ja epätietoisuutta. Tämän vuoksi maahanmuuttajien huomioiminen omista lähtökohdistaan käsin on olennaista kaikessa terveyden edistämisen työssä.

LÄHTEET

- Humppi, Sanna-Mari & Ellonen, Noora 2010. Lapsiin kohdistuva väkivalta ja hyväksikäyttö: tapausten tunnistaminen, rikosprosessi ja viranomaisten yhteistyö Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Innanen, Jukka 2011. Ryhmänohjaus estämään nuorten syrjäytymistä. Tampere: Ammattiopisto 2011.
- Kinnunen, Saara 2001. Turvallisesti matkaan. 4. painos. Helsinki: Karas-sana.
- Koponen, Päivikki; Hakulinen, Tuovi & Pietilä, Anna- Maija 2002. Teoksessa Pietilä, Anna- Maija; Hakulinen, Tuovi; Hirvonen, Eila; Koponen, Päivikki; Salminen, Eeva- Maija & Sirola, Kirsi 2002. Terveystyön edistäminen. Uudistuvat työmenetelmät. Helsinki:WSOY
- Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 1983/361, 8.4.1983. Viitattu 17.10.2012. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1983/19830361>
- Laki lastensuojelusta 2007/417, 13.4.2007. Viitattu 17.10.2012. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417>
- Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 1992/785, 17.8.1992. Viitattu 17.10.2012. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1992/19920785>
- Lehtinen, Erno; Kuusinen, Jorma & Vauras, Marja 2007. Kasvatustieteiden psykologia. 2. uudistettu painos. Helsinki: WSOY.
- Leino, Anna-Liisa & Leino, Jarkko 1998. Kasvatustieteen perusteet. 5.-6. uudistettu painos. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Mohamed, Saido 2005. Somaliäidit kasvattajina sekä äitien arki Somaliassa ja Suomessa. Teoksessa Somalialainen kulttuuri ja kasvatustieteet Suomessa ja Somaliassa: seminaarijulkaisu. Helsinki: Yhteiset lapsemme.
- Muhammed, Husein 2011. Yhtä erilaiset: islam ja suomalainen kulttuuri. Helsinki: Teos.
- Peltonen, Hannu 2004. Kasvattajana sosiaali- ja terveysalan ammattiteissa. 4. uudistettu painos. Helsinki: Tammi.
- Pietilä, Anna- Maija; Eirola, Raija & Vehviläinen- Julkunen, Katri 2002. Työmenetelmät kouluterveydenhuollossa. Teoksessa Pietilä, Anna- Maija; Hakulinen, Tuovi; Hirvonen, Eila; Koponen, Päivikki;

- Salminen, Eeva- Maija & Sirola, Kirsi 2002. Terveyden edistäminen. Uudistuvat työmenetelmät. Helsinki:WSOY
- Pihlström, Sami 2002. Johdanto: Terveysanalogia kreikkalaisessa filosofiassa. Teoksessa Pietilä, Anna- Maija; Hakulinen, Tuovi; Hirvonen, Eila; Koponen, Päivikki; Salminen, Eeva- Maija & Sirola, Kirsi 2002. Terveyden edistäminen. Uudistuvat työmenetelmät. Helsinki:WSOY
- Rikoslaki 1889/39, 19.12.1889. Viitattu 17.10.2012.
<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001>
- Sinkkonen, Jari 2008. Mitä lapsi tarvitsee hyvään kasvuun? Helsinki: WSOY.
- Sipola, Pasi 2012. Lapsen oikeus palveluihin -hanke. Viitattu 13.10.2012.
 Saatavissa www.espoo.fi. Tuloste tekijän hallussa.
- Suomen Unicef i.a. YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista. Viitattu 17.10.2012.
http://www.unicef.fi/files/unicef/pdf/LOS_A5fi.pdf
- Tiilikainen, Marja 2003. Arjen islam: somalinaisten elämää Suomessa. 3.painos. Tampere: Vastapaino.
- Tiilikainen, Marja 2005. Somaliäidit kasvattajina sekä äitien arki Somaliassa ja Suomessa. Teoksessa Somalialainen kulttuuri ja kasvatus Suomessa ja Somaliassa: seminaarijulkaisu. Helsinki: Yhteiset lapsemme.
- Torkkola, Sinikka 2002. Terveysviestintä Helsinki:Tammi.
- Unicef i.a. YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista. Viitattu 9.9.2012.
http://www.unicef.fi/files/unicef/pdf/LOS_A5fi.pdf
- Vertio, Harri 2003. Terveyden edistäminen. Helsinki:Tammi.
- Väestöliitto i.a. Lastenkasvatuksesta ja vanhemmuudesta: somalinkielinen kasvatusvihkonen vanhemmille. Viitattu 30.9.2012.
<http://www.vaestoliitto.fi/@Bin/1716889/SOMALI-suomennos+taitto.pdf>

LIITE 1: Kutsulomake

KUTSU NAISTEN KESKUSTELURYHMÄÄN

aiheena perhe-elämä ja lapsen kasvatust

Ryhmä kokoontuu 11.10 klo 11.30

Ryhmään osallistuu somalian kielen tulkki, joten suomen kieltä ei tarvitse osata puhua.

OLET LÄMPIMÄSTI TERVETULLUT VIETTÄMÄÄN YHTEISTÄ AIKAA!

Tarjolla teetä, kahvia ja lapsille mehua!

Voit ottaa lapsesi mukaan, lastenhoito on järjestetty.

Voit myös ottaa yhden ystäväsi mukaan.

Ystävällisin terveisin,

terveydenhoitajaopiskelijat Maryam, Nga,
Irene, Veera ja Nina

CASUMAAD

Casumaadda koox dumar wada sheekeysii
gooda

Arinta laga hadlayo waa nolosha reerka iyo
barbaarinta carnurta

Isku imaatinka kooxda 11.10

Kooxda waxaa ka soo qayb gelaaya turjubaanka af-somaaliga, marka sidaas darteed looma
baahna in aad ku hadashaan af-finishka

Si diiran oo wanaagsan ugu soo dhawaada wakhtiga aa wada qaadan doono!

Waxaa la bixinayna shaah, qaxwe, carnurtana sharaab

Caruurtiina waad soo kaxaysan kartaan xanaaneyskana waa la idiin qabanqaabinayaa

Xataa Saaxiibadaana waad soo ka xaysan kartaa

SALAN SHARAF LEH,
Ardeyda Kalkaaliyaasha Caafimaadka
Maryam, Nga, Irene, Veera iyo Nina

LIITE 2: Palautelomake

Saitko ensimmäiseltä ryhmältä jotain uutta tietoa/vinkkejä?

Saitko toiselta ryhmältä jotain uutta tietoa/vinkkejä?

Millainen kokemus ryhmäkoostuminen kokonaisuudessaan oli?

